

Makale Künyesi (Araştırma): Kırmızı, Ö. (2024). Orta Asya'dan Anadolu'ya ortak bir gelenek: şabaş/şaba. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 96-110.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1383245>

ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA ORTAK BİR GELENEK: ŞABAŞ/ŞABA

Ömer KIRMIZI¹

ÖZET

Tarihin farklı dönemlerinde ana yurtlarından çıkıp dünyanın çeşitli bölgelerine giden Türkler, hâkim oldukları yeni coğrafyalara birçok kültürel unsuru taşımışlardır. Bu durum farklı bölgelerde yaşasalar dahi birçok ortaklığın tespit edilmesini mümkün kılmıştır. Günümüzde “Türk Dünyası” olarak adlandırılan geniş coğrafyada yaşayan Türkler, her türden siyasî ve coğrafi kırılmaya rağmen bu ortak kültüre yaslanarak varlıklarını devam ettirmektedir. Türk kültürünün nüvesini teşkil eden bu ortaklıkların izlerini geçiş dönemlerinde; halk kültüründeki sosyal norm, yaptırım ve davranış türlerinde; inanışlarda; bayram, tören ve kutlamalarda ve halk biliminin diğer alanlarında tespit etmek mümkündür.

Bu çalışmada ele alınan şabaş geleneği yazılı kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla Azerbaycan, Irak, İran, Kazakistan, Kırm, Özbekistan, Suriye ve Anadolu sahasında devam ettirilen bir gelenektir. Farklı Türk boylarındaki damazlık/tamazlux, gedayçılık ve haşar gibi yardımlaşma ve dayanışma müesseselerine ek olarak şabaş geleneği de düğünlerde karşımıza çıkan bir uygulamadır. Genel olarak düğünlerde müzisyenlerin bahşiş dışında topladıkları para olarak bilinen şabaşın farklı coğrafyalarda aynı adla varlık göstermesi dikkat çekicidir. Çalışmada şabaş sözcüğünün anlamı, Anadolu ve Türk dünyasındaki kullanımları W. Bascom'un işlevsel halkbilimi kuramının verileri eşliğinde değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda şabaş sözcüğünün anlamı, Anadolu ve Türk dünyasındaki kavramsal karşılığı tespit edilmiş; şabaş geleneğinin sürdürüldüğü bölgelerden uygulama örnekleri verilmiştir. Bu çalışmada şabaş geleneğinin öncelikle hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevini yerine getirdiği görülmüştür. Şabaş sırasında bütün katılımcıların doğal akış içerisinde eğlendikleri tespit edilmiştir. Şabaş geleneğinin ikinci işlevi ise değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme işlevidir. Toplumdaki en önemli değerlerden olan dayanışma ve yardımlaşmanın bu gelenek sayesinde işler hale geldiği ortaya konulmuştur. Şabaş sırasında şifahi kuralların işletilmesi ve bunların uygulamalı olarak yeni nesillere aktarılması da bu bağlamda değerlendirilmiştir. Şabaşın bir diğer işlevi de geçiş dönemleri arasında maddi külfetiyle ön plana çıkan düğünü aileler açısından kolaylaştıran ekonomik işlevidir. Düğün sahibinin yanı sıra düğünün icrasında görev alan müzisyenler de şabaş ve bahşişler yoluyla kazanç elde etmektedirler. Her bölgede farklı isimlerle anılan bu peripatetik unsurların temel gelir kaynakları düğünlerdir. Düğünler sayesinde mahallî müzik kültürü yaşatılmakta ve bu gruplar yerine getirdikleri işlevlerle

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. omerkrnz@nevsehir.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3393-6043>

toplumsal hayatta varlığını devam ettirmektedir. Hangi yörede olursa olsun şabaşın mutlaka müzik eşliğinde yapılması yerel müzik kültürü ve müziğe bağlı halk oyunlarının sürdürülebilir olmasını da sağlamaktadır. Şabaş geleneğinin son işlevi de kültür aktarımı işlevidir. Şabaş geleneği sayesinde kültürel birikim teşvik edici bir yolla aktarılır. Bu itibarla yerine getirdiği farklı işlevler sayesinde Anadolu ve Anadolu dışındaki Türk dünyasında varlığını devam ettiren şabaş geleneğinin Türk kültürünün özgün bir cephesini yansıttığı bu çalışmayla ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, Anadolu, gelenek, şabaş/şaba, işlevsel halkbilimi kuramı.

GİRİŞ

Kültür birliği, coğrafi ve siyasî parçalanmışlıklara rağmen milletleri ortak bir paydada buluşturan en önemli etkidir. Türkler, tarihi seyir içerisinde siyasî, ekonomik, dinî vb. gerekçelerle ana vatanları olan Orta Asya'dan çıkıp dünyanın muhtelif bölgelerine göç etmişler; İslam dinini benimsemeleriyle beraber bu göçler “fetih” ruhuyla birleşerek ayrı bir boyut kazanmıştır. Fethettikleri bölgelerin kültürel ortamından etkilenerek bünyesine kattıkları unsurlarla yeni terkipler oluşturan Türkler, gittikleri bölgenin yeni hâkimleri olarak kültürel hayatı şekillendirip yönlendirmişlerdir.

Toplumsal törenler, milli kültür unsurlarının sergilendiği, icra edilip nakledildiği böylece kültürün süreklilik kazandığı uygulama alanlarıdır. Bu kapsamda geçiş törenleri, bayramlar, mevsimsel döngüler, kandil günleri gibi zaman dilimleri ortak bellekte yaşayan kültürün yeniden canlandırılmasına ve bireylerin toplumsallaşmasına katkı sunar. Türk toplumu açısından da son derece önemli olan bu tür etkinlikler, kutlamalar Türk kültürünün aynasıdır. Bu yönüyle bakıldığında hayatın geçiş dönemlerinde de pek çok uygulamayla ve törenle karşılaşılmaktadır (Tarhan, 2022, s. 605). Türk kültür coğrafyası içerisindeki her türden kırılmaya rağmen siyasî ve coğrafi sınırları aşan ortaklığın nedeni yukarıda sayılan törenlerdeki uygulama ve ritüellerde aranmalıdır.

Geçiş dönemlerinden biri olan evlenme, Anadolu ve Türk dünyasında ortak inanış, dinî-büyüsel işlem, pratik ve uygulamalara sahne olan bir olaydır. Evlilik öncesi, sırası ve sonrası incelendiğinde coğrafya değişmesine rağmen birçok müşterekliğin bu geçiş döneminde kümелendiği görülecektir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen “kalınlık” (başlık parası) (Ergin, 2011, s. 163) uygulamasının aynı isimle Abakan Tatarları ile Kazakistan, Kırgızistan, ve Özbekistan'da da görülmesi buna bir örnektir. Ayrıca Anadolu'da Çanakkale, Gaziantep, İzmir, Karaman, Kayseri, Konya, Malatya, Muş, Sivas, Şanlıurfa, Tunceli gibi farklı coğrafyalarda karşımıza çıkması da bu cümleden sayılabilir (Turan, 1991, s. 40).

Toplumsal törenler, her toplumda yardımlaşma ve dayanışma ruhuyla gerçekleştirilir. Türk milleti, yardımlaşma ve dayanışma ülküsünü kamusal alanda

sosyal devlet anlayışıyla sivil toplumda ise ahilik sistemi, vakıflar başta olmak üzere çeşitli teşekküller yoluyla geçmişten bugüne devam ettirmesiyle bilinen bir millettir. İslam dininin de bu meziyetleri teşvik etmesi, Türklerin kurdukları sistemin “vakıf medeniyeti” gibi bir adlandırmayla tarihte yerini almasını sağlamıştır. Bu itibarla toplumsal yaşamın her alanında fakire yardım etmek, muhtacın ihtiyacını gidermek, hayır ve hasenatta bulunmak gibi erdemler daima yüceltilmiştir.

Türklerde, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmaya dair birçok uygulamanın yaygın olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan Türklerinde sürü beslemek isteyip de buna mali imkânı olmayanlar için yapılan “damazlık/tamazlux”, Kırgızlarda kan parası ödemek için yapılan ve “gedayçılık” olarak adlandırılan uygulama, Taşkent Türklerinde “haşar” olarak bilinen imece uygulaması bunlara örnek olarak verilebilir (Caferoğlu, 1942, s. 187-190). Şabaş geleneği de sayılan bu uygulamalara benzer şekilde evlenmede karşımıza çıkan bir dayanışma ve yardımlaşma müessesesidir. Türk dünyasının farklı bölgelerinde benzer isim ve işlevlerde karşımıza çıkan bu uygulamanın günümüzde dahi aynı şekilde devam ettirilmesi dikkate şayandır.

Bu çalışmaya konu olan “şabaş” geleneği Anadolu dışındaki Türk dünyası ve Anadolu'nun farklı yörelerinde karşımıza çıkan bir uygulamadır. Genelde düğün sırasında davulcunun topladığı ve düğün sahibine verdiği para olarak bilinen şabaşın toplanma şekli, işlevi ve anlamı yöreler arasında küçük farklılıklar gösterse de temelde bunun aynı amaca yönelik bir uygulama olduğu görülecektir.

1. ŞABAŞ NEDİR?

Şabaş sözcüğünün anlam dünyası incelendiğinde bu ifadenin Farsçada “Bravo!” anlamına gelen “şabaş”tan geldiği görülecektir (URL-1). Sözlüklerde “Takdir etme, beğenme, aferin” (Develioğlu, 2008, s. 973), “Tahsin, aferin” (Kestelli, 2004, s. 449), “Sevinç” (Saraç, 2018, s. 780) gibi anlamlar yüklenen bu ifade, TKD'nin Derleme Sözlüğü'nde “Düğünde, oyundan sonra davulcunun topladığı para.”, “Düğünde çalgıcı ve oyuncular için toplanan para, sevinmelik.”, “Bahşiş” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kelimenin Adana, Bitlis, Diyarbakır, Gaziantep, Iğdır, Kahramanmaraş, Kırşehir, Osmaniye, Şanlıurfa ve Van'da “saba, şaba, şabaş, şabe, şebeş” gibi farklı kullanımlarda karşımıza çıktığını söylemek mümkündür (URL-1).

Telaffuzu değişmekle birlikte şabaş kelimesinin aynı anlam alanında Anadolu ve Türk dünyasının muhtelif coğrafyalarında kullanıldığı görülmektedir. Yazılı kaynaklar tarandığında Anadolu dışındaki Türk dünyasında şabaşla ilgili aşağıdaki uygulamaların varlığı tespit edilmiştir.

Azerbaycan Türklerinde düğün sahibine verilmek üzere şabaş toplanmaktadır (Tazebay, 1997, s. 182). Kırım-Tatar Türklerinde toy zamanı bölgenin saygın kişilerinden üç kişilik bir konsey seçilir. Toya gelen kişilerin verdikleri şabaş yüksek sesle konsey tarafından ilan edilir (Keskin, 2015, s. 83). İran Türklerinde ise düğüne katılanlar, sevdikleri bir hava veya eseri icra etmesi için düğündeki icracı âşığa şabaş ismiyle bir miktar para göndermektedir (Cemiloğlu ve İmamverdi, 2021, s. 43). Misafirlerin âşık veya düğün sahibine teslim etmek üzere verdikleri parayı “toy beyi” toplar ve düğünün sonunda ilgililere teslim eder (Özdamar, 2014, s. 113). Kaşkay Türklerinde ya gelin damat oynarken şabaş ellerine verilir ya da hatırı sayılan kişiler için başlarının üzerinde gezdirilerek atılır (Mustafayeva, 2022, s. 198-199). Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin düğünlerinde de eğlence esnasında bir kişi oynamasını arzu ettiği kişinin ismini damadın babasına söyler. Damadın babası bu kişiyi oyun alanına davet eder, bu sırada damadın babasına isim veren kişi oynayan arkadaşına şabaş verir. Burada verilen paranın çokluğu, oynayan kişinin toplumsal statüsü ile eşdeğerdir (Devrisheva, 2010, s. 33). Özbekistan'da gelini taşıyacak araba süslenir, güveyi gelini arabadan indirirken aileden bir çocuk buna engel olur. Güvey o çocuğa bir hediye verir ki buna “şab veriş” denir (Muratoğlu, Kalafat ve Türkeröğlu, 1996, s. 47). Halep Türkmenlerinde de düğünde toplanan şabaş damadın babasına verilmekte ve düğün giderlerinin bir kısmı buradan karşılanmaktadır (Erol, 2012, s. 336).

Anadolu'da şabaş geleneğinin Güney illeri ile Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'da yaygın olduğu söylenebilir. Bu itibarla Mardin-Kızıltepe'de sesi güzel olan biri tarafından daha çok ağa, bey gibi yörenin önde gelen kişilerine şabaş yapılır. (Güler, 1977, s. 8062). Şanlıurfa'da şabaş toplama işini davul ve zurna çalan müzisyenlerin dışındaki bir müzisyen yapar. Bu kişinin yüzüne bazen kül sürülür. Şabaşçı denilen bu kişi takla atma, zıplama gibi insanları eğlendirmeye yönelik hareketler eşliğinde halay çekenlerden şabaş ister (Sünger, 2019, s. 41). Van'da damat tıraş edilip halay çekilmeye başlandıktan sonra davulcuya şabaş verme yarışı başlar. Bilhassa damat halaya katıldıktan sonra daha çok şabaş verilir (Atlı, 2020, s. 89). Adıyaman'da şaba töreni takı merasimiyle beraber yapılır ve toplanan para “Falanca şu kadar para verdi!” diye yüksek sesle ilan edilir (Uysal, 2019, s. 188). Adana ve Osmaniye'de ise “zarflı şaba, meydan şabası, yol şabası, gelin-damat şabası” gibi türleri olan şabaş geleneği düğün sahibine bir yardım ve dayanışma örneği olarak kabul edilmektedir. Osmaniye'de şabalama sırasında alınan bahşişler davulcu ve zurnacıya, diğer para ise düğün sahibine aittir (Başçetinçelik, 2009, s. 160; Sumbül, 1999, s. 614). Kilis'te “şobaş” olarak da bilinen gelenek davulcu ve zurnacıların yaptıkları akrobatik hareketlerle ve çeşitli gösterilerle düğünü renklendirmekte, düğün salonlarında dahi şabaş geleneği sürdürülmektedir (Tarçın, 2020, s. 434). Muğla-Bodrum'da da düğünde

oynayan kişilerin dost veya akrabaları müzisyenlerin önünde şabaş için tahsis edilmiş masaya para bırakır (Öcal, 2013, s. 144).

Şabaş geleneğinin Anadolu'da sürdürüldüğü bölgeler incelendiğinde Çukurova, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bu geleneğin canlı bir şekilde yaşatıldığı görülmektedir. Temel amacı düğün sahibine yardıma bulunma ve dayanışma olan şabaş geleneğinin bu ekonomik fonksiyonunun yanı sıra farklı işlevlere sahip olduğunu söylemek de mümkündür. Bu kapsamda şabaş geleneğinin işlevleri üzerinde durmak yerinde olacaktır.

2. İŞLEVSEL HALKBİLİMİ KURAMI

İşlevsel halkbilimi kuramı, folklor ürünlerinin yaratım ve işlev hususiyetlerini bir arada değerlendiren ve uygulama alanı günümüzde yaygınlaşan halkbilimi kuramlarındandır. Folklor ürünlerinin işlevleri üzerine araştırmalar yapan antropolog William R. Bascom, folklorun sosyal bağlamı üzerinde durduktan sonra halk bilgisi yaratmalarının temelde dört işlevi olduğunu ifade edip bunları şöyle sıralar (2019, s. 78-81):

- Eğlenme, Eğlendirme, Hoşça Vakit Geçirme İşlevi
- Kültürün Onaylanması, Kurumlara ve Törelere Destek Verme İşlevi
- Eğitim ve Kültürün Gelecek Kuşaklara Aktarılması İşlevi
- Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma İşlevi

Halk bilgisi ürünlerinin bir toplumda sürdürülebilir olması veya değişim göstermesi, yerine getirdikleri bu işlevlere bağlıdır. Malinowski'nin "temel ihtiyaçlar" ve her kültürde bu ihtiyaçların karşılandığı "kültürel cevaplar" (1990, s. 105) sadedinde ele aldığı değişim olgusu, folklor ürünlerinin bir sistem içerisinde işlevleri bakımından incelenmesini gerekli kılmıştır. Bu kapsamda bir folklor ürünü yerine getirdiği işlevler ölçüsünde toplumda varlığını devam ettirebilir. İlhan Başgöz, Bascom'un bu model çerçevesinde tasnif ettiği işlevselliğin folklorlara düzen koyucu ve tutucu bir rol biçtiğini ifade edip yeni bir işlev olarak değerlendirdiği "protesto işlevi"ni de ekler (1996, s. 1). Ancak Çobanoğlu (2005, s. 235) Bascom'un makalesindeki dört işlevin sayı bakımından bir sınırlama olmadığını, bu işlevlere ek bir işlev türetmenin çelişki olacağını belirtir. Ekici de (2000, s. 120) normal şartlar altında gerçekleştirilemeyen zengin-fakir, yöneten-yönetilen mücadelesindeki sınıf çatışmasının dördüncü maddede belirtilen toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi içinde değerlendirilebileceğini ifade eder. Bu çalışmaya konu olan şabaş geleneği de W. Bascom'un tasnifinden hareketle işlev özelliklerine göre değerlendirilmiştir.

Şabaş geleneği, yüklendiği işlev özellikleri itibariyle Türklerin yaşadığı coğrafyalarda varlığını devam ettiren bir gelenektir. Aşağıda bu geleneğin

sürdürülebilir olmasına imkân sağlayan işlevler üzerinde durulacaktır. Bu bölümde sıralanan işlevler W. Bascom'un sınıflaması model alınarak tarafımızdan konuya uygulanmıştır.

2.1. Hoşça Vakit Geçirme, Eğlenme ve Eğlendirme İşlevi

Eğlence, folklorun en önemli işlevlerinden biridir ancak çoğu gülme unsurunun altında daha derin anlamlar yatar (Bascom, 2019, s. 78). Bu bağlamda bütün folklor icraları sadece bir eğlence olmaktan uzaktır. Eğlence veya eğlendirme her ne kadar folklorun önemli hem de son derece önemli bir işleviyse de tek işlevi değildir (Çobanoğlu, 2005, s. 256).

Çalışmamıza konu olan şabaş geleneğinin icrasına zemin hazırlayan düğün törenleri, Anadolu'da büyük bir coşku ve eğlenceyle icra edilmektedir. Bu eğlence ve coşku, düğünün birçok aşamasında mutlu bir ana tanık olan insanların ortak duygudaşlığı ile ortaya çıkar. Kız istemeden gelin almaya, yol kesmeden gelinin damat evine girişine kadar birçok eğlencenin düğün töreninde gerçekleştiği bilinmektedir.

Şabaş törenleri sırasında müzisyenler daha fazla para alabilmek için çeşitli hareketler sergiler. Davulla birlikte takla atma, davulun iplerini dişleriyle tutup çalma, yere yatma, bayılma numarası yapıp aniden ayılma gibi hareketler tamamen izleyicileri eğlendirmeye ve daha fazla şabaş almaya yönelik hareketlerdir. Bazen de şabaş veren kişi parayı davulcunun alnına yapıştırma, zurnanın içine sokma veya sazın üzerine dizme gibi eylemler gerçekleştirerek hem eğlenir hem de diğer katılımcıları eğlendirir. Müzisyenlerin şabaş alacakları kişiyi kapıda veya düğünün yapılacağı alanın girişinde karşılarken yere çökmeleri ve çeşitli akrobatik hareketler yapmaları da bu cümleden sayılabilen eğlendirmeye yönelik davranışlardır. Müzisyenlerin yaptıkları bütün bu hareketler şabaş verecek kişinin gururunu okşamaya ve bu yolla ondan daha fazla para almaya yöneliktir. Düğün yerine gelip şabaşlanan kişi, kendisinden önce gelen misafirler tarafından izlenmekte ve vereceği paranın miktarıyla ilgili dolaylı bir etkinin altındadır. Müzisyenler bu durumu bildiği için yaptıkları çeşitli hareketlerle bu etkiyi lehlerine çevirip şabaşın yanında bahşiş de almak isterler. Bu eylemlerin icrası sırasında bağlama dahil olan bütün insanlar eğlenip hoşça vakit geçirir.

Yukarıda örnek verilen durumlarda şabaş gerçekleştirilirken törenin aktif katılımcıları olan müzisyenler ve şabaş veren kişi kadar diğer katılımcılar da eğlenmekte ve hoşça vakit geçirmektedir. Dolayısıyla şabaş töreni gerçekleşirken doğal akış içerisinde hareketler silsilesi bütün katılımcıları eğlendirmektedir.

2.2. Değerlere, Toplum Kurumlarına ve Törelere Destek Verme İşlevi

W. Bascom, kültür ve folklor ürünleri ilişkisinden hareketle bir model oluşturmuş ve folklor ürünlerinin en önemli işlevlerinden biri olarak değerlere,

toplum kurumlarına ve törelere destek verme işlevini belirlemiştir (2019, s. 80). Folklorun değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme işlevi; halk bilgisi ürünlerinde yer alan içerik ve mesajların icracı ve dinleyiciler tarafından benimsenip onaylanması ve sürdürülebilir olması esasına dayanır (Kırmızı, 2021, s. 210).

Şabaş geleneği, bu geleneğin uygulanıp yaşatıldığı bölgelerde değerlere ve toplumsal kurumlara destek vermenin yanında dayanışma ve yardımlaşma müessesesini sürdürülebilir kılmanın önemli yollarından biridir. Evlilik gibi zaman zaman bireylerin tek başına üstesinden gelemeyeceği ve maddi külfeti olan bir olay, Türklerde dayanışma ve yardımlaşma ruhuyla gerçekleştirilir. Toplumsal yaşamı düzenleyen şifahi kurallar böylece şabaş geleneği sayesinde işlerlik kazanır.

Şabaş ifadesi, düğünde çalgıcılara verilen para anlamına geldiği gibi aynı zamanda bütün bağlamıyla bu törene verilen ismi de ifade eder. Şabaş törenlerinde şabaşı yapılacak ilk kişi önemlidir. Genelde ağa, bey gibi kanaat önderleri en başta şabaşlanır. Ondan sonra yakınlık derecelerine göre aile bireyleri ve düğüne gelen misafirler şabaşlanır. Ancak şabaşı ilk yapılan kişi en yüksek parayı verir. Ondan sonra gelenlerin parada onu geçmesi şabaşı açana büyük bir saygısızlık olarak kabul edilir. Böylece bir yandan toplumsal imece devam ettirilirken diğer yandan toplumsal değerlerin sürdürülebilir kılınması da sağlanır.

Şabaşla birlikte müzisyenlere verilen bahşiş, yaşadıkları bölgelerde toplumun eğlence işlerini düzenleyen ve bölgeden bölgeye abdal, davulcu, gavende, mıtırb, karaçi (Saraç, 2018) gibi farklı isimlerle adlandırılan peripatetik grupların varlığının da en büyük güvencesidir. Şabaşta dayanışmayı teşvik eden karşılıklılık ilkesinin yanı sıra teşvik edilme veya ayıplanma korkusu sayesinde toplanan paranın bir kısmı müzisyenlere verilir. Böylece toplumun en önemli renklerinden biri olan yukarıda sayılan gruplar kültürel varlıklarını devam ettirir.

2.3.Peripatetik Gruplara Destek Verme İşlevi

20. yüzyılın ikinci yarısında kullanılmaya başlanan peripatetik kavramsallaştırması, büyük ölçüde endogamik ve temel geçim stratejileri zanaat ve hizmet sunumu için müşteri toplulukları arasında mevsimlik yer değiştirmeler gerçekleştiren toplumsal birimleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu gruplar yaşadıkları bölgelerde mıtırb, teber, gewende, poşa, abdal, şopar, çingene, kıpti gibi jenerik terimler² kullanılarak sınıflandırılırlar (Yılgür, 2017, s. 1-3). Anadolu'da, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemlerinde de görev alan bu gruplar; varlıklarını törenlerde yerine getirdikleri işlevlere borçludurlar. Bahsi geçen törenlerde icraya eşlik eden en önemli unsur ise müziktir.

² “Jenerik terim” ifadesi için bkz.:(Yılgür, 2017)

Düğünlerin ayrılmaz bir parçası olan müzik, düğünün başlangıcından sonuna kadar duyurma, eğlendirme, oynatma, ağlatma gibi açık işlevlerde bulunmasına karşılık; olay örgülerinden hareketle anlam kazanan kapalı işlevleriyle de düşünülmelidir (Alpyıldız, 2020, s. 269). Şabaş, hangi yörede olursa olsun müzik olmadan gerçekleşmez. İran Türklerinde misafirler istedikleri bir hava veya şiiri dinlemek için âşık sanatçıya şabaş adını verdikleri bir para gönderir. Böylece törenin akarı ya hikâye anlatarak ya da konuklar tarafından para kısmında “şabaş” halinde sipariş verenler için müzik icrasıyla devam eder (Cemiloğlu ve İmamverdi, 2021, s. 40-43). Azerbaycan Nahçıvan’da da kına gecelerinde yallılar (halk oyunları) eşliğinde gelinin akrabaları damatla oynar ve burada damada şabaş verilir (Mammadova, 2022, s. 335). Azerbaycan’da ortada oynayan kişiye şerefi ve sanı ile mütenasip bir şekilde verilen şabaşın tamamı düğün sahibine verilir (Caferoğlu, 1942, s. 190). Ahıska Türklerinde büyük, lider, başkan gibi anlamlara gelen “tamada” düğünde oynayacak kişinin adını söyleyince o kişi müzik eşliğinde oyuna kalkar. Oynayan kişinin dostları ve onu oyuna kaldıran kişiler şebaş (şabaş) verir (Devrisheva, 2010, s. 33). Suriye Türkmenlerinde düğüne katılanların oluşturduğu halayda davul çalan abdalların biri “Şabaaş şabaaş!” diye yüksek sesle para toplamaya başlar. Para aldığı kişiyi eğlendirmek ve gururlandırmak için takla atıp göbeğini sallar ve “Şabaaş! Falanca kişiden şabaaş!” diyerek elindeki parayı halaydakilere gösterir (URL-2). Gaziantep’te geçmişte düğünlerin baş çalgıcısı olan Kara Havva ve Esme Hanım “Sakallının harmanı/Geceden kalmaz dermanı/Olursa ergen olsun/Parçalasın yorganı” gibi türküler eşliğinde şabaş yaparak para toplardı (Kutlu, 2011, s. 72). Kilis’te de abdallar davul-zurna eşliğinde düğüne gelenleri şabaşlar. Hemen arkasından köçekler müzik eşliğinde akrobatik hareketler yaparak bahşiş ister (Tarçın, 2020, s. 434). Osmaniye’de şaba töreni çift davulla yapılır. İlki devamlı aynı ritimle çalarken diğer davulcu sağ dizini yere temas ettirip misafiri şabalar (Sümbül, 1999, s. 613). Şanlıurfa’da şabaş töreni esnasında davulculardan biri yöreye özgü bir hava çalarken diğeri çeşitli şaklabanlıklar yaparak para toplar (Sünger, 2019, s. 41). Van’da düğün günü çalgı eşliğinde halaya tutuşulur, çalgıcıya şabaş verilir (Atlı, 2020, s. 83). Siirt’te de özellikle kına gecesinde damat davul-zurna eşliğinde oyuna kaldırılarak “şebeş” yapılır. Çalgıcılar ortamı kızıştırmak için şebeşte verilen paranın miktarını ve para veren kişiyi yüksek sesle söyler (URL-3).

Yukarıda Anadolu ve Anadolu dışında Türk dünyasındaki uygulamalara baktığımızda şabaşın mutlaka müzik eşliğinde yapıldığı görülmektedir. Düğündeki enstrüman ister saz olsun ister davul-zurna olsun şabaş yapılacağı zaman icracıların icraya müzikle başlamaları ve şabaşı müzik eşliğinde toplamaları âdettendir. Bazı bölgelerde şabaş töreni halayın diğer müzikleri eşliğinde de yapılırken Osmaniye, Şanlıurfa gibi yörelerde şabaş için “abdal ağası” denilen ayrı bir müzisyen görev yapar. Bu yörelerde şabaş töreni halayla beraber yapılacaksa bir davul halay çekenleri eğlendirirken diğer davul

şabaşlanacak kişinin önüne çöküp onu şabaşlar. Dolayısıyla şabaş geleneği bahsi geçen peripatetik grupların varlığını devam ettirmesine imkân sağlayan önemli geleneklerden biridir. Aynı şekilde şabaş geleneği sayesinde bu grupların icra ettikleri müzik ve oyunlar da sürdürülebilir kılınmaktadır.

Günümüzde yaşanan moda, tek tipleşme ve değişim olgusundan bahsi geçen gruplar da nasibini almış; şehir merkezine kilometrelerce uzaklıkta olan köylerde dahi düğün merasimleri şehirdeki düğün salonlarına taşınmıştır. Ancak düğün salonlarında da şimdilik şabaş geleneğinin icrasına devam edilmektedir.

2.4. Ekonomik İşlevi

Anadolu'da evlenme olayının hemen her aşaması hediyeyle, bağışla, ödemeyle ilgili birtakım âdetleri gerekli kılmaktadır. Oldukça zengin bir tablo çizen ve yöresel özellikleri de içererek çeşitlenmeler gösteren bu gelenek ve âdetlerin yerine getirilmesine özen gösterilmektedir (Örnek, 1977, s. 198). Türklere düğün merasimlerinde yardımlaşma ve dayanışma düğün öncesinden başlar. Misafirler için halı, kilim, yastık, kap-kacak gibi düğünde kullanılacak malzemeler komşulardan temin edilir. Hatta birçok kadın, tabakları diğerleriyle karışmasını diye tabağın altına renkli bir işaret koyar. Bu yardımlaşma ve dayanışma bir yönüyle geleceğe yapılan yatırımdır; çünkü bugün yapılan yardım başka bir zamanda sahibine dönecektir.

Düğünlerdeki yardımlaşmanın görünür olduğu şabaş, davetlilerin giderlere katkıda bulunmak için sürdürdükleri bir gelenektir. Bu kapsamda düğüne gelen her davetli ekonomik ve sosyokültürel konumuna göre şabaş adı altında belirlediği parayı müzisyene verir. Bu paranın miktarı hem düğün sahibinin daha önce davetlinin düğününde yaptığı şabaşa denk olmalı hem de toplumsal konumuna hanel getirmeyecek ölçüde olmalıdır. Müzisyenler eliyle toplanan bu para, düğün sahibine teslim edilir ve düğün masraflarının karşılanmasında kullanılır.

Bazı bölgelerde kırkım merasimi olarak da bilinen şabaş törenindeki maddi beklenti düğüne davet sırasında da kendini belli eder. Bu itibarla düğün sahipleri bazı ailelere sade davetiye gönderirken bazı ailelere okuntu gönderir. Dağıtılan bu okuntunun karşılığında misafirler, evlenen çiftlere kırkım merasiminde çeşitli hediyeler ve para verir (Özdamar, 2022, s. 111-112).

Düğün sahiplerinin davetlilere gönderdikleri okuntu adı verilen davetiye, düğünde verilmesi beklenen şabaşın miktarı hakkında fikir vericidir. Bu okuntu genelde seccade, havlu, gömlek veya elbiselik kumaştan oluşmaktadır. Geçmişte okuntunun pahasına göre düğüne koç, teke, keçi gibi armağanlar getiren davetliler de olmuştur. Ancak günümüzde düğünlerdeki yardımlaşma şabaşta para üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bireysel veya toplu şabaşlar yoluyla toplanan para ne kadar fazla olursa düğün sahibine o denli itibar ve prestij kazandırmaktadır.

Düğün sahipleri, bunu dile getirmeseler de masrafların bir kısmını şabaştan gelen para ile karşılamayı planlarlar. Şabaşta verilen para borç olarak değerlendirildiğinden bu paranın kim tarafından verildiği ve miktarının ne kadar olduğu da mutlaka kayıt altına alınır.

2.5. Kültür Aktarımı İşlevi

Folklor ürünleri bir toplumdaki kültürel unsurların aktarımına imkân sağlayan en önemli araçlardır. Bir gelenek/bellek aktarım aracı olan hatırlama eyleminin çeşitli şekillerde gerçekleşmesi mümkündür. Kültürün korunması, yaşatılması ve aktarılmasında gerekli olan hatırlama eylemi, “anlatı, mekân ve ritüel” etrafında gerçekleşmektedir. Bunlardan özellikle mekân hatıralarımızın korunması için, kolektif düşüncenin oluşması ve temsili için en uygun koşulları sağlar (Özaloğlu, 2017, s. 13)

Modern yaşamın tek tipleştirici ve tahrif edici etkilerini yok etmeye yönelik çabalar kültürel değerlerin aktarımını zorunlu kılmaktadır. Bu itibarla ortak bellek gerek kırsalda gerek şehir merkezlerinde farklı kurumlarla/araçlarla aktarılarak hayata eklenir. Ancak kültürel değerlerin aynı zamanda uygulama ve aktarım alanı olan sosyal hayat, denetleyici özelliğiyle bir kontrol sistemi görevi görür. Bu kapsamda şabaş töreni esnasında yardımlaşma ve dayanışma takdir hissiyle karşılandığından doğal akış içerisinde gönüllü olarak gerçekleşir. Bir kişinin şabaşı gerçekleştirirken buna eşlik eden kuralları bilmesi zaruridir. Örneğin yörenin önde gelen kişisini veya evlenen bireylerin yakın akrabalarını şabaşta geçmek ayıplanan bir davranıştır. Yine şabaş yapılırken icra edilen müziğe eşlik etmek ve yöre havalarını bilmek gerekir. Yazılı olmayan bu kurallar silsilesi derin yapıda varlığını muhafaza eden ve sözlü olarak aktarılan kültürel yapıya işaret eder. Şabaş geleneğinin şehir kültüründeki düğün salonlarında da yapılması kültürün dinamik yapısı ve şabaşın işlevselliğiyle açıklanabilir.

Bütün bağlam unsurları açısından düşünüldüğünde şabaş geleneğinin açık ve örtük birçok kültürel unsurun aktarımına zemin hazırladığı görülecektir. Bu aktarım buyurgan ve dikte edici olmaktan ziyade teşvik edicidir. Bu itibarla dayanışma ve yardımlaşma kültürü, müzik kültürü ve diğer mahallî kültür unsurları gönüllülük esasına uygun bir biçimde şabaş törenlerinde aktarılır.

SONUÇ

Küresel hegemonyanın çeşitli araçlarıyla milli kültürleri hedef aldığı yüzyılımızda Türk kültüründeki ortak unsurların tespit edilmesi önem arz etmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde din, coğrafya, dünya görüşü vb. değişimlere rağmen Türk kültüründe tarihî, siyasî ve coğrafi sınırları aşan ortaklıkların varlığı “Türk Dünyası” gerçeğini araştırmacıların önüne koymaktadır. Bu itibarla Türk kültürü ile ilgili yapılacak çalışmalarda bu genel çerçevenin dikkate alınması zaruridir.

Tarihi süreç içerisinde geniş bir coğrafyaya yayılan ve farklı milletlerle kültürel alışverişe giren Türk kültüründe değişen ve dönüşen unsurların yanında özünü muhafaza eden gelenekler de mevcuttur. Bu çalışmaya konu olan şabaş geleneği de yardımlaşma ve dayanışmanın evlilik üzerinde işlerlik kazandığı bir uygulamadır. Türk dünyasının farklı bölgelerinde benzer amaçlarla gerçekleştirilen şabaş, yerine getirdiği işlevlerle geniş bir coğrafyada aynı adla yaşamaktadır. Halk kültüründe geçiş dönemlerinden evlilik sırasında gerçekleştirilen şabaşın hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi; değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme işlevi; peripatetik gruplara destek verme işlevi, ekonomik işlevi ve kültür aktarımı işlevini yerine getirdiği tespit edilmiştir. Toplumsal hayatta var olan herhangi bir anlatı, uygulama, inanış, âdet vb. kavramın varlığını sürdürmesi yerine getirdiği işlevlere bağlıdır. Şabaş geleneği de yerine getirdiği işlevlerle geniş bir coğrafyada var olmaya devam etmektedir.

Türk dünyasında “kültür” kavramı etrafında birleşme çabalarının hız kazandığı bir dönemde ortak kültürel değerlerin tespiti, karşılaştırmalı çalışmaların yapılması ve bu yolla Türk kültürüne hizmet edilmesi önemlidir. Bu çalışmada da farklı yörelerde yaşatılan bir gelenekten hareketle bu ortaklık tespit edilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Alpyıldız, E. (2020). Evlenme geçiş dönemi geleneğine müzik davranışları açısından bakış: gelin ağılatma-alma-indirme havaları örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 267-277.
- Atlı, M.Ş. (Ed.). (2020). *Şehrimiz Van*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bascom, W. R. (2019). *Folklorun dört işlevi*. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2* (Oğuz, M. Ö. ve Gürçayır Teke, S., Ed.) içinde (ss. 71-87). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Başçetinçelik, A. (2009). *Adana halk kültüründe doğum-evlenme-ölüm*. Adana: Altın Koza Yayınları.
- Başgöz, İ. (1996). *Protesto: Folklorun beşinci işlevi (fonksiyonu)*. *Folkloristik Umay Günay armağanı* (Çobanoğlu, Ö. ve Özarslan, M., Ed.) içinde (ss. 1-4). Ankara: Feryal Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1942). Türk teamül hukukuna göre içtimai muavenet müessesesi. *Vakıflar Dergisi*, II, 185-193.
- Cemiloğlu, İ. ve İmamverdi, F. (2021). *İran Türklerinde âşık düğün törenleri*. Ankara: İKSAD.

- Çobanoğlu, Ö. (2005). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Develioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Devrisheva, F. (2010). *Kazakistan'da Ahıska Türklerinin sosyal-kültürel yapılarındaki değişmeler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ekici, M. (2000). *Halkbilgisi (folklor) derleme ve inceleme yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut kitabı I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erol, M. (2012). *Halep Türkmenleri halk kültürü araştırması*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Güler, A. (1977). Mardin folkloru: Kızıltepe ve köylerinde şabaş. *Türk Folklor Araştırmaları*, C.17, S.337, 8062-8063.
- <https://siirtgazetesi.com.tr/siirt-sehrinin-evlilikle-ilgili-orf-adet-ve-gelenekleri/>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- <https://suryeturkmenleri.wixsite.com/suriyeturkmenleri/gelenek-ve-gorenekler>
- Keskin, K. (2015). *Kırım Tatar Türklerinin kültürel hayatı (XX. yüzyıl ve sonrası)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kestelli, R. N. (2004). *Resimli Türkçe kamus*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kırmızı, Ö. (2021). *Efsanelerin icra bağlamı ve işlevleri Şanlıurfa Efsaneleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Kutlu, S.S. (2011). *Gaziantep Geleneksel Kültüründe Evlenme*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Malinowski, B. (1990). *İnsan ve kültür* (Gümüş, M. F., Çev). Ankara: V Yayınları.
- Mammadova, G. (2022). Azerbaycan müzik folklorünün çeşitliliği bağlamında Nahçıvan bölgesinin düğün ritüelinin incelenmesi. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 10(3), 329-344.

- Muratoğlu, M., Kalafat Y. ve Türkeroğlu, C. (1996). *Özbekistan-Anadolu Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Mustafayeva, V. (2022). *İran'da yaşayan Kaşkay Türklerinin inançlarının halk bilimi açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öcal, M. (2013). Türk halk müziğimizde toplu çalma söyleme geleneği. *Folklor Edebiyat*, 19(75), 129-158.
- Örnek, S. V. (1977). *Türk halkbilimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özaloğlu, S. (2017). Hatırlamanın yapıtaş mekânın bellek ile ilişkisi üzerine. *Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Küy Yayınları, 13-25.
- Özdamar, F. (2014). *Tebriz âşıklık geleneği ve Tebrizli Âşık Ali*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Özdamar, F. (2022). Adana'da yaşayan Şambayadı Türkmenlerinde evlenme. *Çukurova Araştırmaları*, 8(1), 101-125.
- Saraç, M. A. (2018). *Tanıklarıyla Urfaca Urfalica*. İstanbul: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kütüphane Yayınları.
- Sümbül, M. (1999). Adana halk kültüründe şaba. *Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 610-619), Adana: Adana Valiliği Yayınları.
- Sünger, İ. (2019). TRT belgesellerinde Urfa duvak giydirme geleneği ve şabaş töreni. *ŞURKAV Dergisi*, 33, 40-41.
- Tarçın, G. (2020). Geçmişten günümüze Kilis'te evlenme gelenekleri. *ÇÜTAD Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 408-441.
- Tarhan, E. (2023). Covid-19 Salgını Nedeniyle Geleneklerin Sanal Ortama Taşınması: Evlenme Örneği. *Folklor Akademi Dergisi*, 5(3), 603-615.
- Tazebay, U. (1997). Türk örf ve adetlerine göre sosyal yardım kurumları. *Bilig*, 6, 180-183.
- Turan, A. (1991). Törellerimizde kalın (başlık) âdeti. *Millî Folklor*, 12, 39-42.
- Uysal, Y. (2019). Adıyaman halk kültüründe evlilik ve evlenme törenleri. *SUTAD*, 46, 179-193.

Yılgür, E. (2017). Türkiye'de Peripatetik Topluluklar: Jenerik Terimler ve Öz Etnik Kategorizasyon Biçimleri. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-25.

A COMMON TRADITION FROM MIDDLE ASIA TO ANATOLIA: ŞABAŞ/ŞABA

ABSTRACT

Turks, who went to various regions of the world, by leaving their mainland in different periods of the history, carried a lot of cultural elements to new geographies where they dominated. This situation made possible for many partnerships to be determined even though they lived in different regions. Turks who are living today on large geography, called as “Turkic World”, are maintaining their existence leaning on this common culture in spite of all kinds of political and geographical breaking. It is possible to determine traces of these partnerships constituting core of Turkish culture in transitional periods; types of social norm, sanction and behaviour in folk culture; beliefs; bairams/feasts, ceremonies and celebrations; and in other fields of folklore.

Şabaş/Şaba which was addressed in this study is a tradition that has been being maintained in area of Azerbaijan, Iraq, Iran Kazakhstan, Crimea, Uzbekistan, Syria and Anatolia, as far as we have determined through the written sources. In addition to such social assistance and solidarity institutes as damazlık/tamazlux, gedayçılık and haşar etc., şabaş tradition is a practice that we confront in weddings. It is remarkable that şabaş, known as Money which musicians collect except for tip in weddings generally, shows its presence with same name in different geographies. In the study, we evaluated the meaning of the word “şabaş” and its usages in Anatolia and Turkic world in company with data of functional folkloric theory by W. Bascom.

In this context, we determined the meaning of the word “şabaş” and its conceptual correspondence in Anatolia and Turkic world; and gave practice/implementation examples from regions in which şabaş tradition has been being maintained. In this study, it has been observed that Şabaş tradition primarily accomplishes the function of having good time, having fun and entertaining. It has been identified that all the participants have fun in the natural process the during the Şabaş performance. The second function of this tradition is to support values, social institutions and customs. We revealed that assistance and solidarity, one of the most important values in society, became functional thanks to this tradition. Operating oral rules during şabaş and handing down these practically to new generations also were evaluated in this context. Another function of şabaş is economic one that facilitates wedding which came into prominence with financial burden during transitional periods, in terms of families. Along with wedding owner, also musicians who served in performance of the wedding, gain profits through şabaş and tips. Main sources of profit/income of these peripatetic elements, known by different names in each region are weddings. Other function of the şabaş tradition is music alone that contributes local music culture to be maintained and sustainable. Thanks to weddings, local music culture has been maintained and these groups continue their existence in social life with the functions they perform. Doing absolutely şabaş in company with music, in which ever vicinity it is, enables to be sustainable of local music culture and music-related folk dances. Final function of şabaş tradition is that of cultural transmission/transfer. Cultural accumulation is transferred in an incensive/promotive way through şabaş tradition. We revealed with this study that Şabaş tradition, which is maintaining its existence in Anatolia and Turkic World out of Anatolia, thanks to different functions which it fulfills in this respect, reflected a genuine/ authentic aspect of Turkic culture.

Keywords: Middle Asia, Anatolia, tradition, shabash/shaba, functional folkloric theory.